

Artur Aleksiejuk

Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie

Swobodne Wychowanie w ujęciu Konstantina Wentcela (1857-1947) – zarys konceptu

Wprowadzenie

Sprzeciw wobec przesadnego intelektualizmu i formalizmu dydaktycznego szkoły tradycyjnej od zawsze był bowiem motorem poszukiwania nowych rozwiązań edukacyjnych, zazwyczaj określane mianem reformatorskich. Według Renaty Nowakowskiej-Siuty „tajemnica dążeń reformatorskich, w tym również tych, związanych z ruchem alternatywnej edukacji, tkwi (...) w coraz silniej odczuwanej przez szeroko pojmowanych wychowawców potrzeby odstąpienia od odczłowieczających struktur i praktyk edukacyjnych na korzyść rzeczywistej, a nie tylko deklarowanej humanizacji procesu kształcenia i wychowania”¹. Znakomitym przykładem tego typu tendencji, które miały miejsce w światowej pedagogice, w szczególności zaś w Stanach Zjednoczonych i w Europie w drugiej połowie XIX i w pierwszej połowie XX wieku, był ruch Nowego Wychowania. Zasadniczym celem, jaki postawili przed sobą pedagodzy związani z tą swoistą rewolucją w edukacji, było odnowienie treści kształcenia, zwiększenie zróżnicowania w zakresie form kształcenia, wprowadzenie nowych i racjonalnych metod dydaktycznych i wychowawczych, które byłyby lepiej dostosowane do realnego życia. Towarzyszyło temu usilne dążenie do zwrócenia większej uwagi na indywidualność ucznia w procesie pedagogicznym, konieczność inwestycji w jego zdolności i wsparcie kreatywności, aby dostrzec w nim twórcę, a nie tylko naśladowcę. W tym celu niezbędne było rozpoznanie indywidualnych potrzeb i zainteresowań

¹ R. Nowakowska-Siuta, *Słowo wstępne*, w: *Edukacja alternatywna na rzecz demokratyzacji procesu kształcenia*, (red.) R. Nowakowska-Siuta, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2014, s. 11-12.

dziecka, uwzględnienie go predyspozycji psychicznych i zwrócenie uwagi na wartości duchowe. Dlatego ogromne znaczenie w pedagogice Nowego Wychowania odegrała miała psychologia, w szczególności w zakresie wiedzy na temat różnic indywidualnych, które uwzględniały w procesie dydaktyczno-wychowawczym możliwości rozwojowe wychowanka oraz jego zainteresowania, pasje, aspiracje.

Nowa wizja aktywności pedagogicznej od początku charakteryzowała się swoistym pluralizmem w zakresie form i metod dydaktyczno-wychowawczych. Różnorodność podejść znalazła swój wyraz także w nazewnictwie kierunku. Oprócz nazwy „nowe wychowanie”, którą jako pierwszy użył Edmunda Demolins², na kontynencie europejskim używano także innych określeń pedagogiki Nowego Wychowania, takich jak: „pedagogika reformy”, „nowa szkoła”, „szkoła na miarę dziecka”, „szkoła aktywna”, „szkoła pracy”, „szkoła twórcza”, „szkoła życia”. W Stanach Zjednoczonych Nowe Wychowanie określano zaś mianem progresywizmu³. O zarania współtworzyły ją także liczne koncepcje dydaktyczno-wychowawcze, poczynając od pedagogicznego naturalizmu w wydaniu Jean-Jacquesa Rousseau, pedagogiki społecznej Émile Durkheima, pedagogiki kultury Wilhelma Dilthey’a. Choć idee zwiastujące powstanie nowego kierunku w pedagogice pojawiły się już pod koniec XIX wieku, najpierw w Anglii, potem zaś we Francji, Szwajcarii i Niemczech⁴, przełomowym wydarzeniem w rozwoju kierunku było ukazanie się książki autorstwa Ellen Key pt. *Stulecie dziecka*.

„W sposób sugestywny – pisze Kazimierz Sośnicki – autorka głosi w niej zasadę prymatu dziecka w życiu rodzinnym i społecznym (...). Naczelnym hasłem ma się stać wolność indywidualizmu dziecka i jego swobodne wychowanie. Wszelkie środki przymusowe w jego wychowaniu: polecenia, nakazy, kary mają być usunięte na rzecz wolności i miłości dziecka. Dlatego też nie może istnieć ani systematyczna nauka, ani wychowanie religijne, ani sala szkolna. Całe wychowanie zapewnia wolna działalność dziecka, zabawa, zajęcia na polu, na boisku

² E. Demolins, *Nowe wychowanie*, przeł. J. Wł. Dawid, Nakładem Księgarni E. Wende i S-ki, Warszawa 1900.

³ Cz. Kupisiewicz, *Szkoła w XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006, s. 31-46; S. Sztobryn, *Pedagogika Nowego Wychowania*, w: *Pedagogika: podręcznik akademicki*, t. 1, (red.) Z. Kwieciński, B. Śliwerski, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 281.

⁴ S. Kot, *Historia wychowania*, t. 2, dz. cyt., s. 45-46.

sportowym, w ogrodzie, w polu, w warsztacie. Wychowanie to oparte jest na poszanowaniu dziecka i jego prawa do swobodnego rozwoju”⁵.

Za sprawą Ellen Key, której książka dość szybko została przetłumaczona na większość europejskich języków, nowe myślenie o celach i metodologii wychowania i edukacji znalazło szeroki oddźwięk Europie zachodniej i USA. Wśród pedagogów, których zainspirowała książka szwedzkiej pisarki można wymienić m.in. Johna Dewey’a, Georga Kerschensteiner’a, Rudolfa Steinera, Édouarda Claparede’a, Marię Montessori, Owidiusza Decroly’ego, Karola Linke, Hellen Parkhurst, Aleksandra S. Neill’a, Celestyna Freinet’a. Każda w wymienionych postaci wniosła znaczący wkład w rozwój Nowego Wychowania jako kierunku refleksji teoretycznej i praktyki pedagogicznej. Ich dorobek twórczy jest powszechnie znany i fakt, że zainteresowanie pedagogiką Nowego Wychowania przeżywa obecnie swój renesans świadczy o tym, że ma nie tylko wartość historyczną⁶. Warto jednak zauważyć, że idee Ellen Key cieszyły się popularnością nie tylko w Europie zachodniej i w USA. Pod koniec XIX wieku zachodnioeuropejskie idee Nowego Wychowania dotarły także do Rosji, chociaż myślenie odnoszące się do wolności w wychowaniu i podmiotowości dziecka było tam znane już od blisko pół wieku za sprawą hrabiego Lwa Tołstoja (1828-1910). Na przełomie XIX i XX wieku zyskały one tutaj nową, odmienną od zachodnioeuropejskiej, postać. Liderem kierunku, który w pedagogice rosyjskiej zyskał miano Swobodnego Wychowania (ros. *Свободное воспитание*) był niewątpliwie Konstantin Wentcel (1857-1947). Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie głównych założeń jego koncepcji pedagogicznej, która, uwzględniając rosyjskie realia kulturowo-cywilizacyjne, okazuje się niezwykle ciekawa i oryginalna. Z uwagi na obszerność zagadnienia artykuł jest pomyślany jako wprowadzenie do badań nad twórczością pedagogiczną Konstantina Wentcela, którego postać i twórczość pozostaje w Polsce zupełnie nieznana.

Postać i aktywność twórcza pedagoga

Przetłumaczona na język rosyjski książka Ellen Key pt. *Stulecie dziecka*, która ukazała się w Moskwie w roku 1905⁷, co ciekawe dwa lata wcześniej niż w Polsce⁸, i w latach 1905-1906 doczekała się wielu wznowień, nie była

⁵ K. Sośnicki, *Rozwój pedagogiki zachodniej na przełomie XIX i XX wieku*, PZWS, Warszawa 1967, s. 49-56.

⁶ *Edukacja alternatywna w XXI wieku*, (red.) B. Śliwerski, Z. Melosik, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2013.

⁷ Э. К. С. Кей, *Век ребенка*, Издательство Д. П. Ефимова, Москва 1905.

⁸ E. Key, *Stulecie dziecka*, Nakładem Księgarni Naukowej, Warszawa 1907.

jedynym śladem obecności idei bliskich pedagogice Nowego Wychowania w Rosji. Jeszcze w połowie XIX wieku problematyka, którą podjęła szwedzka pisarka, była przedmiotem rozważań wybitnego intelektualisty i powieściopisarza Lwa Tołstoj (1828-1910)⁹. Jego alternatywna działalność pedagogiczna, której wyrazem było założenie szkoły w rodzinnym majątku w Jasnej Polanie w 1859 roku¹⁰ i wydawanie w latach 1862-1863 czasopisma pedagogicznego zatytułowanego *Jasnaja Polana* (ros. Ясная поляна)¹¹, niemal o pół wieku wyprzedziły zarówno ukazanie się książki *Moje pedagogiczne credo* Johna Dewey'a¹², jak i wspomnianej książki Ellen Key. Według Sergieja Hessena (1887-1950) to właśnie Tołstoj był pionierem pedagogiki Nowego Wychowania w Rosji¹³. Już w artykule *O społecznej działalności na polu oświaty ludowej* jasnopolański pedagog podkreślał, że „głównym środkiem nabycia wiedzy jest bezpośredni stosunek do zjawisk życia”¹⁴ i sprzeciwiał się ogradzaniu dzieci od realnego życia „chińskim murem książkowej mądrości”¹⁵. Zachęcając do stosowania metody poglądowej i dywersyfikacji metod nauczania postulował, aby szkoła była swego rodzaju laboratorium. Szczególnie mocno podkreślał Tołstoj znacznie pryncypium wolności w procesie pedagogicznym.

„Swoboda jest koniecznym warunkiem każdego prawdziwego kształcenia zarówno dla uczących się, jak i uczących. (...) Jedynie pełna swoboda, czyli brak przymusu i bezinteresowność nauczania zarówno dla nauczanych, jak i dla uczących, wybawiłaby ludzi od większości zła, które wytwarza przyjęte wszędzie przymusowe i interesowne kształcenie”¹⁶.

⁹ A. Aleksiejuk, *Lew Tołstoj – prekursor pedagogiki Nowego Wychowania w Rosji*, „*Studia Edukacyjne*”, artykuł przyjęty do publikacji.

¹⁰ L. Tołstoj, *Szkoła jasnopolańska w miesiącu listopadzie i grudniu*, w: *Pisma pedagogiczne*, przeł. L. i S. Wołoszynowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich OSSOLINEUM – Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 126-222.

¹¹ А. Г. Фомин, *Педагогическая деятельность Л. Н. Толстого*, Типография акционерного общества СЛОБО, С.-Петербург 1912.

¹² J. Dewey, *My Pedagogic Creed*, E. L. Kellogg & Co., New York-Chicago 1897.

¹³ S. Sztobryn, *Filozofia wychowania Sergiusza Hessena*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1994, s. 149.

¹⁴ L. Tołstoj, *Nauczanie poglądowe (fragment artykułu «O społecznej działalności na polu oświaty ludowej»)*, w: *Pisma pedagogiczne*, dz. cyt., s. 267.

¹⁵ L. Tołstoj, *Wychowanie a wykształcenie*, w: *Pisma pedagogiczne*, dz. cyt., s. 226.

¹⁶ L. Tołstoj, *O wychowaniu (odpowiedź na list W. F. Bułgakowa)*, w: *Pisma pedagogiczne*, dz. cyt., s. 426-427.

W liście *O swobodnej szkole* zaś

„Tylko przy pełnej swobodzie można doprowadzić najlepszych uczniów do tych granic, do których dojść mogą (...). Tylko przy zachowaniu swobody można uniknąć pospolitego zjawiska: wstrętu do przedmiotów, które w odpowiednim czasie i przy zachowaniu swobody mogłyby być lubiane. Tylko w atmosferze swobody można się dowiedzieć, do której specjalności uczeń ma skłonność, tylko swoboda nie zakłóca procesu wychowawczego. (...) Wiem, że to trudne, ale cóż robić, jeśli się zrozumie, że każde odstępstwo od swobody jest zgubne dla samej sprawy oświaty”¹⁷.

Pisma i działalność pedagogiczna Lwa Tołstoja była szeroko znana w Rosji i wywarła znaczący wpływ na twórczość wielu postępowych pedagogów drugiej połowy XIX i początku XX wieku. Z ideami głoszonymi przez „jasnopoląńskiego mistrza”¹⁸, za jakiego uważali go jedni, zdaniem zaś innych „fałszywego nauczyciela” i „heretyka”¹⁹, zetknął się także bohater niniejszego artykułu – Konstantin Wentcel. Poglądy Tołstoja, osoby w Rosji powszechnie znanej i niezwykle kontrowersyjnej, zainteresowały młodego Wentcela już podczas studiów na Wydziale Prawa Uniwersytetu w Petersburgu. Młodego arystokratę, syna rzeczywistego radcy stanu (ros. действительный статский советник), przeznaczonego przez rodziców do kariery urzędniczej, pociągały jednak nie tyle idee pedagogiczne Tołstoja, lecz jego postawa jako człowieka antysystemowego i wolnomysliciela²⁰. Młody Wentcel podobnie jak Tołstoj głęboko wierzył w osiągnięcie zmian społeczno-politycznych w Rosji metodami pokojowymi i siłą argumentów a nie argumentami siły. Jednak, jak sam zaznacza, jego „starania wejścia na drogę rewolucji nie zostały uwieńczone sukcesem tak, jak tego sobie tego życzył”²¹. W 1885 roku w Woroneżu zostaje aresztowany, następnie skazany

¹⁷ L. Tołstoj, *O swobodnej szkole* (fragment listu do P. I. Biriukowa), w: *Pisma pedagogiczne*, dz. cyt., s. 424.

¹⁸ V. Nabokov, *Wykłady o literaturze rosyjskiej*, Wydawnictwo Literackie MUZA, Warszawa 2002, s. 188.

¹⁹ *Определение Святейшего Синода от 20-22 февраля 1901 года, с посланием верным чадам православных грекороссийских церкви о графе Льве Толстом*, „Церковные ведомости, издаваемые при святейшем правительствующем синоде”, 24. 02. 1901, Nr 8, s. 45-47.

²⁰ P. Basiński, *Lew Tołstoj: ucieczka z raju*, Wydawnictwo MARGINESY, Warszawa 1915.

²¹ К. Н. Вентцель, „Научный Архив РАО”. Ф. 23, оп.1, д. ед. хр. 16, s. 84.

na dwa lata więzienia. W styczniu 1887 roku kara więzienia zostaje zmieniona na nadzór policyjny. Wentcelowi pozwolono osiedlić się w mieście Bobrów, a następnie Ziemiańsk, niedaleko Woroneża. Właśnie w tym okresie, pracując jako guwerner (nauczyciel muzyki), prowadząc obfitą korespondencję z działaczami demokratycznego skrzydła tzw. narodnictwa (m.in. z Władimirem Korolenko i Wasilijem Grigoriewem), pod wpływem dzieł Rousseau, Spencera i Tołstoja, a także rosyjskich okcydentalistów z *połowy XIX wieku* (głównie Czernyszewskiego i Dobrolubowa), konstytuują się jego pierwsze poglądy na wychowanie i jego cel – wychowanie w wolności i do wolności, w ścisłym związku z życiem realnym. Jeszcze w roku 1887 Wentcel rozpoczął pracę nad książką *Główne zadania wychowania moralnego* oraz artykułami *Czy samopoświęcenie może być naszym najwyższym ideałem?* i *Formuła rozwoju życia*²². Pierwsza z wymienionych pozycji stanowi jedno z ważniejszych dzieł pedagoga w początkowym okresie jego twórczości. Ukończone w 1889 roku ukazało się ono jednak dopiero siedem lat później, gdy po śmierci Aleksandra III Romanowa na tron wstąpił jego syn Mikołaj II i polityka władz carskich stała się bardziej liberalna.

W 1891 roku po całkowitym odbyciu kary Wentcelowi, jako byłemu zesłańcowi, odmówiono jednak prawa powrotu do rodzinnego Petersburga. Pozwolono mu natomiast osiedlić się w Moskwie. Od początku pobytu w drugim co do wielkości mieście Rosyjskiego Imperium aktywnie angażuje się w działalność społeczną i publicystyczną. W życiu Wentcela zaczyna się okres krystalizacji jego idei pedagogicznych. Rozpoczyna się jego aktywna współpraca z wiodącymi moskiewskimi periodykami pedagogicznymi, wśród których należy wymienić *„Goniec wychowywania”* (ros. „Вестник воспитания”) i *„Edukacja”* (ros. „Образование”). Na łamach tych czasopism ukazuje się wiele artykułów Wentcela, wśród których na szczególną uwagę zasługuje wspomniana wyżej praca pt. *Główne zadania wychowania moralnego*²³, a także: *Środowisko jako czynnik wychowania moralnego*²⁴ i *Zasada autorytetu i jego znaczenie w życiu i wychowaniu*²⁵. Wentcel zostaje także redaktorem naczelnym organu prasowego urzędu miejskiego Moskwy „*Wiadomości Moskiewskiej Rady Miejskiej*” (ros. „Известия Московской

²² Tamże, s. 110.

²³ K. H. Вентцель, *Основные задачи нравственного воспитания*, „Вестник воспитания” 1896 nr 2.

²⁴ K. H. Вентцель, *Среда как фактор нравственного воспитания*, „Образование”, 1900 nr 1, s. 19-36.

²⁵ K. H. Вентцель, *Принцип авторитета и его значения в жизни и воспитании*, „Вестник воспитания”, 1909 nr 3, s. 92-135.

городской думы”). Oprócz działalności publicystycznej Wentcel próbuje swoich sił na niwie naukowej i popularnonaukowej zgłaszając swój akces do licznych towarzystw filozoficznych i psychologicznych. Jest także w gronie członków-założycieli Towarzystwa Pedagogicznego przy Uniwersytecie Moskiewskim, którego celem była konsolidacja pedagogów zainteresowanych nowymi prądami w obszarze edukacji i wychowania, w tym także ideami głoszonymi przez przedstawicieli ruchu Nowego Wychowania na zachodzie Europy²⁶. Właśnie na posiedzeniach Towarzystwa kształtowała się wizja „rosyjskiej” odmiany tego kierunku, która zyskała miano Wychowania Swobodnego i snuto plany wdrożenia jej w życie.

Urzeczywistnienie planów członków Towarzystwa i samego Konstantina Wentcela stało się możliwe dopiero w 1906 roku. Sprzyjała temu atmosfera nadziei na wdrożenie reform polityczno-społecznych w Rosji w wyniku tzw. Rewolucji 1905 roku. Zapowiedź zamian mających ustabilizować sytuację wewnętrzną w państwie miała także swoje przełożenie na politykę oświatową, która uległa pewnej liberalizacji. W dniu 1 października 1906 roku, staraniem członków i sympatyków Towarzystwa, przy poparciu władz uniwersyteckich, powstał w Moskwie Dom Swobodnego Dziecka (ros. Дом свободного ребёнка). Oficjalnie, pierwsza eksperymentalna placówka edukacyjna, w której miały być realizowane idee Swobodnego Wychowania, została powołana do życia przez Stowarzyszenie Przyjaciół Wychowania Naturalnego (ros. Общество друзей естественного воспитания). Ta wyjątkowa szkoła, zwana też Moskiewskim Domem Swobodnego Wychowania (ros. Московский дом свободного воспитания) lub Przedszkolem M. A. Gucewicz (ros. Детский сад М. А. Гущевич) powstała w budynku, gdzie od 1903 roku mieściło się Przedszkole M. Staniłowskiej (ros. Детский сад М. Станиловской)²⁷. Otwarcie szkoły poprzedziła publikacja książki autorstwa Konstantina Wentcela *Walka o swobodną szkołę*²⁸, zaś w samym dniu otwarcia światło dzienne ujrzała instrukcja pt. *Jak utworzyć swobodną szkołę?*²⁹, mająca służyć pomocą w zakładaniu podobnych szkół w całej Rosji. Niestety wszechrosyjski projekt wspomnianego wyżej

²⁶ С. В. Винокуров, *Великие русские педагоги в Воронежском крае*, Издательство Воронежского Университета, Воронеж 1972, s. 19.

²⁷ Н. П. Юдина, *Дом свободного ребенка – грандиозный педагогический эксперимент*, „Историко-педагогический журнал”, 2016 nr 4, s. 86.

²⁸ К. Н. Вентцель, *Борьба за свободную школу*, Типография Торгового дома А. П. Печковский и А. П. Куланже, Москва 1906.

²⁹ К. Н. Вентцель, *Как создать свободную школу (дом свободного ребенка)*, Типография Т-ва И. Н. Кушнеревъ и К°, Москва 1906.

Stowarzyszenia Przyjaciół Wychowania Naturalnego nie wszedł w stadium dalszej realizacji. Moskiewskiej placówce także nie było dane zbyt długo funkcjonować. W obliczu zaostrzenia polityki oświatowej i nacisków ze strony władz oświatowych, które coraz bardziej ingerowały w działalność szkoły, utrudniając m.in. realizację założonych celów edukacyjnych, decyzją członków Stowarzyszenia i założonego w rok po powstaniu szkoły Koła Wspólnego Wychowania i Kształcenia Dzieci (ros. Кружок совместного воспитания и образования детей)³⁰, na czele którego stał Konstantin Wentcel, podjęto decyzję o zawieszeniu jej działalności. Chociaż placówka cieszyła się dużym zainteresowaniem nie tylko wśród rodziców posyłających tam swoje dzieci (uczęszczali do niej dzieci w wieku 5-10 lat), a także wniosła wiele ciekawych i nowatorskich rozwiązań w dzieło ich edukacji, nigdy już nie wznowiła swej działalności. Idee Swobodnego Wychowania były jednak nadal rozwijane przez licznych związanych ze szkołą pedagogów, wśród których można wymienić nie tylko Wentcela, lecz także całe środowisko pedagogiczne skupione wokół periodyku „Swobodne Wychowanie” (ros. *Свободное воспитание*), wydawanego w latach 1907-1918 w Moskwie pod redakcją Iwana Gorbunow-Posadowa (1864-1940). Warto zaznaczyć, że poczynawszy od 1908 roku Wentcel zaczyna coraz bardziej odchodzić od wizji pedagogicznej Lwa Tołstoja. Można postawić tezę, że proponowana przez niego koncepcja Swobodnego Wychowania nabiera wówczas cech oryginalnych i zaczyna żyć własnym życiem.

Wentcel bardzo przeżył fiasko projektu Domu Swobodnego Dziecka. Nie zaprzestał jednak działalności publicystycznej popularyzującej idee szkoły. Oprócz licznych artykułów na łamach czasopisma „Swobodne Wychowanie” nadal pracował nad swoim konceptem pedagogicznym. W 1910 roku ukazuje się książka pt. *Nowe drogi wychowania i edukacji dzieci*³¹, a w latach 1911-1912 jego największe dzieło, dwutomowa *Etyka i pedagogika twórczej osobowości*³². W wymienionych, a także w książce zatytułowanej *Wyzwolenie dziecka*, wydanej w roku 1923³³, oprócz nakreślenia podstaw swej koncepcji, pedagog poddał konstruktywnej krytyce przeniknięte dogmatyzmem

³⁰ Кружок совместного воспитания и образования детей в Москве. Очерк деятельности (1907 — 1912), Москва 1912.

³¹ К. Н. Вентцель, *Новые пути воспитания и образования детей*, Книгоиздательство К. И. Тихомирова, Москва 1910.

³² К. Н. Вентцель, *Этика и педагогика творческой личности. Этика творческой личности, т. 1-2*, Книгоиздательство К. И. Тихомирова, Москва 1911-1912.

³³ К. Н. Вентцель, *Освобождение ребенка*, Кооперативное Издательство ЗЕМЛЯ И ФАБРИКА, Москва 1923.

i opresyjne metody edukacyjne tradycyjnej szkoły i stosowanej w niej strategię wychowawczą. Zwracał uwagę, iż obecna szkoła przypomina raczej wojskowe koszary niż placówkę edukacyjną, a stosowane w niej metody wychowawcze, wsparte systemem kar, przypominają tresurę. Poglądy Wentcela bardzo przypominają tutaj idee głoszone przez Dobrolubowa, Tołstoja, Riozniera i Bunakowa, którzy opowiadali się za przebudową systemu edukacji z uwzględnieniem zasad humanizmu i demokratyzmu. W odróżnieniu od przedstawicieli nurtów idealistyczno-religijnych w rosyjskiej pedagogice przełomu XIX i XX wieku (np. Uszyńskiego, Raczyńskiego, Zieńkowskiego) uważał, że dziecko nie powinno być wychowywane i edukowane w duchu religijnym. Uważał, że formacja religijna dziecka może zaburzyć rozwój jego indywidualności i osobowości twórczej, przeszkadza w uwolnieniu drzemiących w nim naturalnych sił twórczych. Podkreślał, że w rozwoju dziecka najważniejsze znaczenie ma wolność poznawania i doświadczania otaczającej rzeczywistości, bezpośredni stosunek do przedmiotu poznania, swoboda twórcza i naturalna intuicja.

Przed wybuchem pierwszej wojny światowej, w roku 1912, zakończyło swoją działalność Koło Wspólnego Wychowania i Kształcenia Dzieci, zaś Konstantin Wentcel poświęcił się całkowicie publicystyce. Kontynuował także współpracę z młodymi pedagogami, którzy byli zainteresowani konceptem Swobodnego Wychowania. Wśród nich można wymienić takie postaci jak Paweł Błoński, Stanisława Szacki, a nade wszystko Nadieżda Krupska. Przez znajomość z małżonką Lenina zbliżył się do kręgów bolszewickich mających wówczas apetyt na przejęcie władzy w Rosji. Po zwycięstwie Rewolucji Październikowej Wentcel, zachęcony obietnicą założenia narodowej swobodnej szkoły, razem z innymi pedagogami przyjął propozycje współpracy z NarKomProsem – Ludowym Komisariatem Oświaty RSFRS (ros. *Нароодный комиссариаат просвещения РСФСР*)³⁴. Z inicjatywy pedagoga została opracowana *Deklaracja Praw Dziecka*, przyjęta przez Rosyjskie Zgromadzenie Ustawodawczym w 1917 roku³⁵. Mimo obietnic, nadzieje Wentcela na poparcie kolejnych jego propozycji edukacyjnych przez NarKomPros, na czele którego stał Anatolij Łunaczarski (1875-1933), okazały się płonne.

³⁴ К. Н. Вентцель, *Современный момент и свободное воспитание*, „Свободное воспитание и свободная школа”, 1918, № 1-3, s. 13-28; К. Н. Вентцель, *Социализм и свободное воспитание*, „Свободное воспитание” 1918 № 6-7, s. 23-28.

³⁵ К. Н. Вентцель, *Отделение школы от государства и декларация прав ребенка*, Типография Т-ва Кушнерев и К°, Москва 1918, s. 12-15.

W 1919 roku jego pomysł uniezależnienia oświaty od wpływu państwa spotkał się ostrą krytyką³⁶, a on sam, oskarżony o idealizm i „przemycanie” do strategii oświatowej elementów ideologii burżuazyjnej, zostaje przeniesiony do Woroneża, gdzie podejmuje pracę w jednej z komórek gubernialnego oddziału ministerstwa oświecenia publicznego w charakterze zastępcy, a następnie kierownika działu zajmującego się przygotowaniem nauczycieli³⁷. Walnie przyczynia się także do otwarcia Instytutu Edukacji Narodowej w Woroneżu, który rozpoczął swoją działalność w dniu 1 stycznia 1920 roku³⁸. W instytucie, oprócz pracy w charakterze kierownika oddziału kształcenia nauczycieli przedszkoli, a także wykładowcy filozofii religii i etyki społecznej, Wentcel wydaje zbiór swoich artykułów powstałych w czasie Rewolucji 1905 roku zatytułowany *Rewolucja i wymagania moralności*³⁹.

W 1922 roku Wentcel opuszcza Woroneż i powraca do Moskwy i ponownie angażuje się w prace NarKomProsu. Ponownie oskarżony o promowanie ideologii burżuazyjnej, pomimo wsparcia Nadieżdy Krupskiej, ostatecznie odsunięty na „boczny tor”, zaś jego publikacje trafiają na „czarna listę”. W roku 1923 ukazują się jeszcze następujące prace: *Wyzwolenie dziecka*⁴⁰, *Nowe drogi w edukacji i wychowaniu dzieci*⁴¹, *Teoria Swobodnego Wychowania i przedszkole idealne*⁴² i *Ogłoszenie Deklaracji Praw Dziecka*⁴³. Chociaż po roku 1923 żadna z prac Konstantina Wentcela, aż do połowy lat 90. XX wieku, nie ukazała się drukiem, przez lata 20. i 30. pedagog pozostawał aktywny. Skazany na samotność pisał „do szuflady”. Głównym przedmiotem jego zainteresowania w tym ostatnim okresie jego twórczości było tzw. wychowanie kosmiczne (ros. *космическое воспитание*), które traktował jako rozwinięcie swej koncepcji Swobodnego Wychowania. Powstają wówczas następujące prace jego autorstwa: *Zagadnienie kosmicznego wychowania* (1923), *Notatki o kosmicznym wychowaniu* (1925), *Notatki o Kosmosie* (1925)

³⁶ Tamże, s. 3-12.

³⁷ *Записки воронежских краеведов*, (red.) А. И. Гайворонский, Центрально-Черноземное книжное издательство, Воронеж 1987, s. 46.

³⁸ Tamże, s. 51.

³⁹ К. Н. Вентцель, *Революция и требования нравственности, 1-я Советская Типография*, Воронеж 1922.

⁴⁰ К. Н. Вентцель, *Освобождение ребенка*, dz. cyt.

⁴¹ К. Н. Вентцель, *Новые пути воспитания и образования детей*, Кооперативное Издательство ЗЕМЛЯ И ФАБРИКА, Москва 1923.

⁴² К. Н. Вентцель, *Теория свободного воспитания и идеальный детский сад*, Книгоиздательство ГОЛОС ТРУДА, Петербург-Москва 1923.

⁴³ К. Н. Вентцель, *Провозглашение декларации прав ребенка*, ГОЛОС ТРУДА, Петербург-Москва 1923.

Filozofia woli twórczej (1937), *Promienie światła na drodze twórczości* (1937). W tym czasie powstaje także jego autobiografia⁴⁴ i dzienniki, w których polemizuje sam ze sobą. Wiele osobistych notatek Wentcela, znajdujących się obecnie archiwum Rosyjskiej Akademii Edukacji (ros. *Российская Академия Образования*) w Moskwie, nie zostało jeszcze opublikowanych. Spróbujmy teraz przyrzeć się głównym założeniom jego koncepcji pedagogicznej.

Swobodne Wychowanie w ujęciu Wentcela – założenia główne

Koncepcja Swobodnego Wychowania w ujęciu Konstantina Wentcela ma wybitnie charakter antropologiczno-aksjologiczny. Centralne miejsce zajmuje w niej idea wolności rozumiana jako podstawowy czynnik harmonizujący wychowanie i edukację dziecka, punkt startowy jego rozwoju osobowego. Tylko wolność jest gwarantem harmonii pomiędzy wszystkimi celami i utworzenia z nich spójnego systemu wychowania⁴⁵. Zdaniem pedagoga wolność ma fundamentalne znaczenie dla wychowania moralnego dziecka. Do ideału moralności dziecko powinno dochodzić samodzielnie, w sposób wolny i twórczy, siłą woli⁴⁶. Wychowawca powinien jedynie troszczyć się o dostarczenie mu materiału do autorefleksji⁴⁷. Wentcel uważał, że wolność jest główną zasadą moralności, ponieważ to natura ludzkiej woli sprawia, że człowiek stawia sobie nowe cele i twórczo je rozbudowuje⁴⁸. Jego zdaniem wychowanie moralne odgrywa najbardziej istotną rolę w wychowaniu dziecka. Podstawę wychowania moralnego stanowi zaś wychowanie do wolności, gdyż świadoma moralność działa pod wpływem idei i pragnienia wolności moralnej. Dlatego jakkolwiek przymus wychowawczy oraz edukacyjny jest przeciwny naturze. Wencel w pełni podziela opinię Lwa Tołstoja, iż „szkoły zorganizowane odgórnie i przymusowo to nie pasterz dla stada, lecz stado dla pasterza”⁴⁹. Taka szkoła „produkuje” ludzi o mentalności niewolników. Uczniowie są w niej bezwonnymi naśladowcami swoich nauczycieli. Rosyjski pedagog wyraźnie zaznacza, że wolność i harmonia implikują siebie nawzajem zapewniając „rozwój kryjących się w dziecku sił twórczych do możliwie

⁴⁴ К. Н. Вентцель, *Из пережитого, передуманного, пережитого и сделанного*, в: *Жизнь и педагогика Константина Вентцеля*, (red.) Г. Б. Корнетов, АСОУ, Москва 2007, s. 7-302.

⁴⁵ К. Н. Вентцель, *Этика и педагогика творческой личности. Этика творческой личности*, т. I, dz. cyt., s. 3.

⁴⁶ К. Н. Вентцель, *Основные задачи нравственного воспитания*, dz. cyt., s. 7-8.

⁴⁷ Tamże, s. 20.

⁴⁸ К. Н. Вентцель, *Этика и педагогика творческой личности. Этика творческой личности*, т. I, dz. cyt., s. 6-14.

⁴⁹ Л. Толстой, *О ошвіаце лудowej*, w: *Pisma pedagogiczne*, dz. cyt., s. 24.

najwyższego poziomu”⁵⁰. Dlatego swój koncept wychowawczy nazywa „pedagogiką harmonii celów i wolnej, harmonijnej, twórczej osobowości”⁵¹.

Wentcel określa zatem trzy podstawowe cele pedagogiki Swobodnego Wychowania. Pierwszym jest cel etyczny. Jego realizacja zakłada uwolnienie człowieka od więzów krępujących doświadczenie prawdziwej wolności, które oczywiście powinno być poprzedzone zrozumieniem, czym w istocie jest wolność człowieka. Cel numer dwa to cel pedagogiczny. Droga do jego osiągnięcia polega na okazywaniu dziecku wsparcia, aby mogło rozwijać swoje zdolności, swobodnie wyrażać siebie, dawać upust swojej naturalnej otwartości i ciekawości świata. Trzeci cel to cel społeczny, który polega na propagowaniu idei Swobodnego Wychowania dzieci, wskazywaniu na jego niewątpliwe zalety dla rozwoju społeczeństwa i państwa⁵². Formułując cele wychowania Wentcel zwraca uwagę na fakt, że praktyczna realizacja idei wolności nie polega na osiągnięciu *wolności od...*, lecz *wolności ku...* Wolność na charakter pozytywny, a nie negujący. Dlatego pedagog stanowczo występuje w obronie idei wolności, która jest rozumiana jako wyzwolenie sił twórczych ludzkiego indywiduum, które umożliwia ich szeroką i niezakłóconą egemplifikację w jego twórczości⁵³.

W celu implementacji idei wolności w wychowaniu i edukacji dziecka Konstantin Wentcel z grupą współpracowników założył w 1906 roku w Moskwie Dom Swobodnego Dziecka. Główne zasady organizacji i działania tej nowatorskiej placówki edukacyjnej pedagog przedstawił we wspomnianej wyżej broszurze zatytułowanej *Jak stworzyć swobodną szkołę*⁵⁴. Działania podejmowane przez nauczycieli i ściśle współpracujących z nimi rodziców zakładały realizację następujących celów edukacyjno-wychowawczych: kształtowanie u dzieci aktywnego stosunku do życia i otaczającego je środowiska naturalnego, przeobrażenie procesu kształcenia w proces samokształcenia, przeobrażenie procesu wychowania w proces samowychowania, świadczenie pomocy pedagogicznej na bazie własnych i osobistych doświadczeń w procesie formowania u dziecka moralnego ideału.

⁵⁰ К. Н. Вентцель, *Этика и педагогика творческой личности. Этика творческой личности*, т. I, dz. cyt., s. 14.

⁵¹ Там же.

⁵² К. Н. Вентцель, *Заметки о космическом воспитании, в: Свободное воспитание: сборник избранных трудов*, (ред.) Л. Д. Филоненко, Ассоциация ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, Москва 1993, s. 3.

⁵³ Там же, s. 11.

⁵⁴ К. Н. Вентцель, *Как создать свободную школу (дом свободного ребенка)*, dz. cyt.

Dom Wolnego Dziecka powstał jako szkoła rodzinna, w której rolę nauczycieli spełniali rodzice. Nie było planu zajęć czy systemu klasowo-lekcyjnego z systematyczną nauką. Wentcel stał bowiem na stanowisku, że program kształcenia nie może być narzucony z góry, lecz powinien kształtować się stopniowo, z uwzględnieniem potrzeb i zainteresowań dzieci. W placówce główny nacisk kładziono na pracę ręczną i wychowanie aktywnego altruizmu (moralnej miłości). Przebywające w domu dzieci łączyły się w grupy w zależności od swoich zainteresowań. Cały proces pedagogiczny był tak skonstruowany, aby dzieciom stworzyć warunki do eksperymentowania i poszukiwań. Rolą nauczyciela było uczynić wszystko co możliwe, aby dzieci mogły samodzielnie angażować się w proces zdobywania wiedzy, towarzyszyć im w tym procesie, dawać dobry przykład i dbać o ich bezpieczeństwo.

Wychowanie w *wolności ku...* w refleksji pedagogicznej Konstantego Wentcela koresponduje z ideą tzw. wychowania kosmicznego, którą rozwijał w swoich pracach z lat 20. i 30. XX wieku: *Zagadnienie kosmicznego wychowania* (1923), *Notatki o kosmicznym wychowaniu* (1925), *Notatki o Kosmosie* (1925) *Filozofia woli twórczej* (1937), *Promienie światła na drodze twórczości* (1937). Nawiązując do idei kosmizmu, który w rosyjskiej filozofii ma bogatą tradycję⁵⁵, Wentcel formułuje podstawy kosmicznej pedagogiki opartej na swoistym „kulcie Dziecka”. Kult Dziecka (wyraz „Dziecko” zawsze pisał pedagog z wielkiej litery) określał on mianem „wielkiej adoracji rozwijającego się życia, jego nieograniczonej mocy twórczej, życia, które nieustannie się odnawia i przechodzi w nowe, wyższe formy”⁵⁶. Według rosyjskiego pedagoga dziecko jest koniecznym warunkiem tego, iż ludzkość ciągle się rozwija, zachowując świeżość i młodość. Dziecko jest swego rodzaju substancją, która sprawia, że życie ludzkości jest ciągle trwającą wiosną i nigdy się nie starzeje. Oczywiście Wentcel wyraźnie zaznaczał, iż formy „kultu Dziecka” nie mają nic wspólnego z oddawaniem czci religijnej. Służą one jedynie urzeczywistnieniu najczystszych, wolnych i naturalnych stanów „miłości i uwielbienia, wzbudzanych przez Wszechświat i Dziecka, jako załączka, z którego musi się wyłonić, pod warunkiem właściwego wychowywania, Osobowość Twórcza”⁵⁷. Drogą do ukształtowania tej Osobowości Twórczej (wyrazy pisane zawsze z wielkiej litery) jest właśnie swobodne wychowanie, które „rozwija w wy-

⁵⁵ Wystarczy wymienić tutaj postaci Nikołaja Fiodorowa, Władimira Sołowjowa, Sergieja Bułgakowa, Pawła Florenskiego, Nikołaja Bierdiajewa, Aleksandra Suchowo-Kobylina, Konstantina Ciołkowskiego, Aleksandra Czyżewskiego, Władimira Wiernadskiego i Wasilija Kupriewicza.

⁵⁶ К. Н. Вентцель, в: Научный Архив РАО. Ф. 23, оп. 1, ед. хр. 30, s. 33.

⁵⁷ К. Н. Вентцель, *Проблема космического воспитания*, dz. cyt.

chowanku czucie i dążenie do niepodzielnej jedności z kosmosem wyzwala jego duszę z tego wszystkiego, co nieistotne i ograniczone”⁵⁸. W ten sposób ludzka dusza napęlnia się wolnością i wszechogarniającą, twórczą miłością do wszystkiego, co istnieje. Pojawia się możliwość zbadania „ukrytych tajemnic życia” i rozwiązania zagadki bytu, a nade wszystko odkrycia celu i sensu własnego istnienia⁵⁹. Konstantin Wentcel postrzega zatem człowieka go jako integralną część Uniwersum. Jeśli wychowanie – stwierdza – jest w rzeczywistości twórczym samowychowaniem w *wolności ku...* to człowiek jako indywiduum ma przed sobą trzy cele do zrealizowania: stać się wolną twórczą osobowością, zintegrować się z ludzką społecznością, do której przecież i tak należy oraz zintegrować się z Uniwersum, którego także jest częścią⁶⁰. „Ludzkość jest [bowiem – przyp. aut.] Dzieckiem Kosmosu”, a każdy człowiek dzieckiem ludzkości. Każdy człowiek jest zatem „Dzieckiem Kosmosu”⁶¹. Oczywiście Wentcel doskonale zdawał sobie sprawę z tego, że przyjęcie przez świat „kultu Dziecka” i upowszechnienie idei kosmicznego wychowania nie nastąpi szybko⁶². Współczesnemu człowiekowi niełatwo bowiem przyswoić „ideę integralności i ciągłości świata oraz Twórczej Osobowości”⁶³, ponieważ jest egoistycznie skoncentrowany na sobie. „Myślę, – stwierdza – że dla większości ludzi kwestia wychowania kosmicznego może się wydawać dziwną, inni zaś mogą być nawet wrogo nastawieni wobec podobnych rozważań. Sama nazwa «kosmiczna pedagogika» może wydawać się irracjonalna i utopijna. Jednakże, jeżeli dojść do sedna zagadnienia, można zrozumieć, że nie jest ono ani dziwnym, ani irracjonalnym, ani utopijnym”⁶⁴. Swobodne wychowanie i wychowanie kosmiczne mają jednak „nadzwyczaj ważne znaczenie zarówno w życiu jednostki, jak i społeczeństwa” i będzie decydowało o dalszych losach ludzkości. „Poszukiwania teoretycznych i praktycznych odpowiedzi na stawiane przez nie pytania trzeba zacząć już teraz, a nie zostawić je przyszłemu pokoleniom”⁶⁵. Dlatego – wzywa – należy „zająć się tym poważnie. (...) Sama historia

⁵⁸ Т. А. Шарошкина, *Принципы космической педагогики* К. Н. Вентцеля, „Молодой ученый” 2014 nr 7, s. 567-570.

⁵⁹ К. Н. Вентцель, *Заметки о космическом воспитании*, dz. cyt., s. 156-166.

⁶⁰ К. Н. Вентцель, w: „Научный Архив РАО” Ф. 23, оп.1, д. ед. хр. 30, s. 95.

⁶¹ К. Н. Вентцель, w: „Научный Архив РАО” Ф. 23, оп.1, д. ед. хр. 16, s. 15.

⁶² Тамże, s. 17.

⁶³ К. Н. Вентцель, *Новые пути воспитания и образования детей*, dz. cyt., s. 14.

⁶⁴ К. Н. Вентцель, w: „Научный Архив РАО” Ф. 23, оп.1, д. ед. хр. 30, s. 91.

⁶⁵ Тамże, s. 95.

stawia tę kwestię przed ludzkością. Ostatnia wojna światowa⁶⁶ jednoznacznie udowodniła krach kultury współczesnej, jej ograniczoność oraz brak perspektyw rozwoju. Wyłącznie kultura kosmiczna może wyprowadzić ludzkość ze ślepej uliczki, w której się znalazła (...) Tylko w ten sposób można doprowadzić do unicestwienia wojen i wszelkich antagonizmów między ludźmi, zjednoczenia ludzkości w jedną solidarną całość”⁶⁷.

Zakończenie

Uznanie Konstantina Wentcela za *persona non grata* radzieckiej pedagogiki sprawiło, że nazwisko tego czołowego przedstawiciela ruchu Nowego Wychowania w Rosji, nawet na łamach publikacji rosyjskojęzycznych pojawiało się jedynie okazjonalnie⁶⁸. Jego twórczość w ogóle nie jest znana poza granicami Rosji, a nazwisko Wentcela nie pojawia się w żadnym z opracowań z zakresu historii pedagogiki. Także w rosyjskiej historiografii pedagogicznej po 1991 roku, gdy powróciło zainteresowanie poglądami pedagogów do niedawna uznawanych za nieprawomyślnych, jego refleksja pedagogiczna nadal oczekuje na pogłębione badania. Ze smutkiem należy skonstatować, że ciekawe i dobrze zapowiadające się badania historiograficzne oraz analizy możliwości implementacją niektórych proponowanych przez niego rozwiązań w warunkach współczesnej rosyjskiej szkoły, prowadzone w Rosji jeszcze pod koniec lat 90-tych XX wieku, niestety nie doczekały się kontynuacji. Także obecnie wydają się tkwić w martwym punkcie. Obecnie najbardziej dostępnym źródłem wiedzy na temat poglądów pedagogicznych Wentcela, oprócz rosyjskojęzycznych encyklopedii i leksykonów pedagogicznych, chrestomatii, a także podręczników i opracowań z historii rosyjskiej myśli pedagogicznej, są artykuły autorstwa m.in. Michaiła W. Bogusławskiego, Grigorija B. Kornietowa, Michaiła E. Stieklowa, Borysa M. Bim-Bada, Borysa S. Gierszuńskiego, Galiny M. Kodżaspirowej, Jurija I. Družnikowa, Siergieja F. Jegorowa, Galiny F. Karpowej i Łarisy T. Fiłonienko. Autor tego artykułu ma nadzieję, że badawcze pochylenie się nad myślą tego niezłomnego orędownika idei wolności, harmonii i twórczości w teorii i praktyce edukacyjnej, przybliży nieco jego postać i poglądy polskiemu czytelnikowi, aby w dobie zainteresowania pedagogiką alternatywną sięgnąć także do jego twórczego dorobku.

⁶⁶ Wentcel ma na myśli pierwszą wojnę światową.

⁶⁷ К. Н. Вентцель, в: „Научный Архив РАО”. Ф. 23, оп.1, д. ед. хр. 30, s. 95.

⁶⁸ М. В. Михайлова, *Дом свободного ребенка*, „Советская педагогика” 1983 nr 4, s. 102-106.

Bibliografia:

- Вентцель К. Н., w: „Научный Архив РАО”. Ф. 23, оп.1, д. ед. хр. 16.
- Вентцель К. Н., w: „Научный Архив РАО”. Ф. 23, оп.1, д. ед. хр. 30.
- Вентцель К. Н., *Борьба за свободную школу*, Типография Торгового дома А. П. Печковский и А. П. Куланже, Москва 1906.
- Вентцель К. Н., *Заметки о космическом воспитании*, w: *Свободное воспитание: сборник избранных трудов*, (ред.) Л. Д. Филоненко, Ассоциация ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ, Москва 1993, s. 156-166.
- Вентцель К. Н., *Из пережитого, передуманного, пережитого и сделанного*, w: *Жизнь и педагогика Константина Вентцеля*, (ред.) Г. Б. Корнетов, АСОУ, Москва 2007, s. 7-302
- Вентцель, К. Н., *Как создать свободную школу (дом свободного ребенка)*, Типография Т-ва И. Н. Кушнеревъ и К°, Москва 1906.
- Вентцель К. Н., *Новые пути воспитания и образования детей*, Книгоиздательство К. И. Тихомирова, Москва 1910.
- Вентцель К. Н., *Новые пути воспитания и образования детей*, Кооперативное Издательство ЗЕМЛЯ И ФАБРИКА, Москва 1923.
- Вентцель К. Н., *Освобождение ребенка*, Кооперативное Издательство ЗЕМЛЯ И ФАБРИКА, Москва 1923.
- Вентцель К. Н., *Основные задачи нравственного воспитания*, „Вестник воспитания”, 1896, nr 2.
- Вентцель К. Н., *Отделение школы от государства и декларация прав ребенка*, Типография Т-ва И. Н. Кушнеревъ и К°, Москва 1918.
- Вентцель К. Н., *Принцип авторитета и его значения в жизни и воспитании*, „Вестник воспитания” 1909 nr 3, s. 92-135.
- Вентцель К. Н., *Провозглашение декларации прав ребенка*, ГОЛОС ТРУДА, Петербург-Москва 1923.
- Вентцель К. Н., *Революция и требования нравственности*, 1-я Советская Типография, Воронеж 1922.
- Вентцель К. Н., *Современный момент и свободное воспитание*, „Свободное воспитание и свободная школа” 1918 nr 1-3, s. 13-28.
- Вентцель К. Н., *Социализм и свободное воспитание*, „Свободное воспитание” 1918 nr 6-7, s. 23-28.
- Вентцель К. Н., *Среда как фактор нравственного воспитания*, „Образование” 1900 nr 1, s. 19-36.
- Вентцель К. Н., *Теория свободного воспитания и идеальный детский сад*, Книгоиздательство ГОЛОС ТРУДА, Петербург-Москва 1923.

- Вентцель К. Н., *Этика и педагогика творческой личности. Этика творческой личности*, т. 1-2, Книгоиздательство К. И. Тихомирова, Москва 1911-1912.
- Винокуров С. В., *Великие русские педагоги в Воронежском крае*, Издательство Воронежского Университета, Воронеж 1972.
- Гагаев А. А., Гагаев П. А., *Идея свободного воспитания* (К. Н. Вентцель), в: *Русские философско-педагогические учения XVII-XX веков: культурно-исторический аспект*, Издательство РУССКОЕ СЛОВО, Москва 2008.
- Записки воронежских краеведов*, (red.) А. И. Гайворонский, Центрально-Черноземное книжное издательство, Воронеж 1987.
- Кей Э. К. С., *Век ребенка*, пер. Е. Залого, В. Шахно, Издательство Д. П. Ефимова, Москва 1905.
- Кружок совместного воспитания и образования детей в Москве. Очерк деятельности (1907 — 1912)*, Москва 1912.
- Михайлова М. В., *Дом свободного ребенка*, „Советская педагогика”, 1983, nr 4, s. 102-106.
- Определение Святейшего Синода от 20-22 февраля 1901 года, с посланием верным чадам православных грекороссийских церкви о графе Льве Толстом*, в: „Церковные ведомости, издаваемые при святейшем правительствующем синоде” 24. 02. 1901, nr 8, s. 45-47.
- Пирогов Н. И., *Нужно ли сечь детей и сечь в присутствии других детей?*, в: *Сочинения*, т. 1, Издательство Пироговского Товарищества, Киев 1914, s. 113-120.
- Пирогов Н. И., *Правила о проступках и наказаниях учеников гимназий Киевского учебного округа*, „Циркуляри по управлению Киевским учебным округом” 1859 nr 8, s. 2-13.
- Фомин А. Г., *Педагогическая деятельность Л. Н. Толстого*, Типография акционерного общества СЛОВО, С.-Петербург 1912.
- Шарошкина Т. А., *Принципы космической педагогики К. Н. Вентцеля*, „Молодой учёный” 2014 nr 7, s. 567-570.
- Юдина Н. П., *Дом свободного ребенка – грандиозный педагогический эксперимент*, „Историко-педагогический журнал” 2016 nr 4, s. 86-98.
- Aleksiejuk A., *Lew Tołstoj – prekursor pedagogiki Nowego Wychowania w Rosji*, „Studia Edukacyjne”, tekst przyjęty do publikacji.
- Basiński P., *Lew Tołstoj: ucieczka z raju*, przeł. J. Czech, Wydawnictwo MARGINESY, Warszawa 2015.

- Demolins E., *Nowe wychowanie*, przeł. J. Wł. Dawid, Nakładem Księgarni E. Wende i S-ki, Warszawa 1900.
- Dewey J., *My Pedagogic Creed*, E. L. Kellogg & Co., New York-Chicago 1897.
- Edukacja alternatywna w XXI wieku*, (red.) B. Śliwerski, Z. Melosik, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2013.
- Key E., *Stulecie dziecka*, przeł. I. Moszczyńska, Nakładem Księgarni Naukowej, Warszawa 1907.
- Kot S., *Historia wychowania*, t. 2, Wydawnictwo ŻAK, Warszawa 1996.
- Kupisiewicz Cz., *Szkoła w XX wieku*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2006.
- Legowicz J., *Pedagogika francuskiego naturalizmu*, w: *Historia wychowania*, (red.) Ł. Kurdybacha, t. I, PWN, Warszawa 1967, s. 609-620.
- Nabokov V., *Wykłady o literaturze rosyjskiej*, przeł. Z. Batko, Wydawnictwo Literackie MUZA, Warszawa 2002.
- Nowakowska-Siuta R., *Słowo wstępne*, w: *Edukacja alternatywna na rzecz demokratyzacji procesu kształcenia*, (red.) R. Nowakowska-Siuta, Oficyna Wydawnicza IMPULS, Kraków 2014, s. 7-12.
- Sośnicki K., *Rozwój pedagogiki zachodniej na przełomie XIX i XX wieku*, PZWS, Warszawa 1967.
- Szulkin M., *Wstęp*, w: L. Tolstoj, *Pisma pedagogiczne*, przeł. L. i S. Wołoszynowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich OSSOLINEUM – Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. V-XXXV.
- Sztobryn S., *Filozofia wychowania Sergiusza Hessena*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 1994.
- Sztobryn S., *Pedagogika Nowego Wychowania*, w: *Pedagogika: podręcznik akademicki*, (red.) Z. Kwieciński, B. Śliwerski, t. 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2005, s. 278-292.
- Tolstoj L., *Szkoła jasnopolańska w miesiącu listopadzie i grudniu*, w: *Pisma pedagogiczne*, przeł. L. i S. Wołoszynowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich OSSOLINEUM – Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 126-222.
- Tolstoj L., *O oświacie ludowej*, w: *Pisma pedagogiczne*, przeł. L. i S. Wołoszynowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich OSSOLINEUM – Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 14-37.
- Tolstoj L., *O swobodnej szkole (fragment listu do P. I. Biriukowa)*, w: *Pisma pedagogiczne*, przeł. L. i S. Wołoszynowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich OSSOLINEUM – Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 420-425.

- Tołstoj L., *O wychowaniu (odpowiedź na list W. F. Bułgakowa)*, w: *Pisma pedagogiczne*, przeł. L. i S. Wołoszynowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich OSSOLINEUM – Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 426-427.
- Tołstoj L., *Nauczanie poglądowe (fragment artykułu «O społecznej działalności na polu oświaty ludowej»)*, w: *Pisma pedagogiczne*, przeł. L. i S. Wołoszynowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich OSSOLINEUM – Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 263-283.
- Tołstoj L., *Projekt ogólnego planu organizacji szkół ludowych*, w: *Pisma pedagogiczne*, przeł. L. i S. Wołoszynowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich OSSOLINEUM -Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 88-125.
- Tołstoj L., *Wychowanie a wykształcenie*, w: *Pisma pedagogiczne*, przeł. L. i S. Wołoszynowie, Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich OSSOLINEUM – Wydawnictwo PAN, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963, s. 223-262.

Konstantin Wentcel's (1857-1946) Pedagogy of Free Education – Outline of Concept

Interest in the pedagogy of New Education is currently experiencing a renaissance. In confrontation with the traditional method that is practiced in the majority of educational institutions for children and youth, the solutions suggested by the non-directive pedagogue seem to be better suited for present times. Undoubtedly, the views of Konstanty Wentcel (1857-1946) – the propagator of the idea of freedom in the theory and practice of education, should be acknowledged in this regard as interesting. Being one of the leading figures of Free Education in Russia and also one of the main initiators of the *Declaration of the Rights of Children*, which was proclaimed one hundred years ago, Wentcel played a significant role in the development of native pedagogical thought of the second decade of the 20th century. Special attention should be drawn to the juxtaposition of the idea of freedom with the idea of harmony understood as a unity of the individual with the entire world (cosmic education). The opinion that these ideas not only do not contradict themselves, but even mutually imply each other and enable children's creative powers to develop, places Wentcel along with prominent pedagogical thinkers such as John Dewey (1859-1952) and Maria Montessori (1870-1952). Although he was a known figure, his academic work still

remains little known. This article constitutes an attempt to recall this figure and to draw attention to his original concept, which still requires complex elaboration and comparison with the other concepts of the New Education.

Keywords: Konstantin Wentcel, New Education, Free Education, Cosmic Education, Russian pedagogy of the 20th century.

Swobodne Wychowanie w ujęciu Konstantina Wentcela (1857-1947) – zarys konceptu

Zainteresowanie pedagogiką Nowego Wychowania przeżywa obecnie swój renesans. W konfrontacji z praktykowaną w większości instytucji kształcących dzieci i młodzież metodologią tradycyjną, rozwiązania proponowane przez pedagogikę niedyrektywną wydają się być lepiej dopasowane do obecnych czasów. Bez wątpienia poglądy Konstantego Wentcela (1857-1946) – propagatora idea wolności w teorii i praktyce wychowania, należy uznać w tym względzie za interesujące. Będąc jedną z czołowych postaci Swobodnego Wychowania w Rosji, a także jednym z głównych inicjatorów uchwalenia *Deklaracji Praw Dziecka*, które miało miejsce równo sto lat temu, Wentcel odegrał znaczącą rolę w rozwoju rodzimej myśli pedagogicznej drugiej dekady XX wieku. Na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza postulowane przez niego zestawienie idei wolności i idei harmonii, rozumianej jako jedność ludzkiego indywiduum z całością świata (wychowanie kosmiczne). Stwierdzenie, że te idee nie tylko nie są ze sobą sprzeczne, ale nawet wzajemnie się implikują umożliwiając rozwój sił twórczych dziecka, stawia Wentcela w jednym rzędzie z takimi gigantami myśli pedagogicznej jak John Dewey (1859-1952) i Maria Montessori (1870-1952). Chociaż był postacią znaną jego trud badawczy pozostaje jednak nadal mało znany. Niniejszy artykuł stanowi próbę przypomnienia tej postaci i zwrócenia uwagi na jego oryginalną koncepcję pedagogiczną, która ciągle domaga się kompleksowego opracowania i porównania z innymi koncepcjami Nowego Wychowania.

Słowa kluczowe: Konstanty Wentcel, Nowe Wychowanie, Swobodne Wychowanie, kosmiczne wychowanie, pedagogika rosyjska w XX wieku.